

Serfőző Szabolcs: A sasvári pálos kegyhely története

A ZARÁNDOKTEPLOM KIALAKÍTÁSA
ÉS KEGYSZOBORÁNAK KULTUSZA A 18.
SZÁZADBAN

Balassi Kiadó, Bp., 2012. 188 + 32 old.
színes képmelléklet, 3900 Ft

Serfőző Szabolcs Sasvár-monográfiájának megjelenése előtt nyolc évvel magyar, osztrák, cseh, szlovák és horvát kutatók közös tanulmánykötetben, a Farbaky Péter és Serfőző Szabolcs által a Kiscelli Múzeum templomterében rendezett *Mariazell és Magyarország* című, nagyszabású kiállítás katalógusában mutatták be a mariazelei zárandoktemplom barokk kori (át)építéstörténetét, belső díszének a korszakban született új rétegeit és elemeit, és vizsgálták a kegyzoborhoz kapcsolódó kultusz kora újkori történetét. Serfőző Szabolcs doktori disszertációjában egyedül írta meg a – Mariazell jelentőségéhez mérhető – sasvári zárandokhely XVIII. századi történetét. (Sasvár Mariazellhez hasonlítása korántsem túlzás: a Nyitra megyei Mária-kegyhelyet az 1730-as évek közepétől a pálos rend 1786-os feloszlataáig évente csaknem százezer – főleg szlovák, osztrák, magyar és morva – zárandok kereste fel. A kultuszhely vonzása – akárcsak Mariazellé – máig nem szűnt meg: 2013. szeptember 15-én, a *Hétfájdalmú Szűzanya* ünnepén tizezrek érkeztek a kegyzobrot őrző templomba.)

E zárandokhely kora újkori történetének monografikus feldolgozására egyrészt azért kellett ilyen sokáig várni, mert a néprajzi, mentalitás-történeti és szociológiai módszereket egyaránt alkalmazó kultusztörténeti kutatási gyakorlat hazánkban csak az utóbbi két évtizedben terjedt el, másrészt azért, mert a művészettörténész szakma csak az ezredfordulót követő években lett figyelmes a néprajzkutatók és irodalomtörténészek idevágó vizsgálati eredményeire. A (kissé megkésétt) felismerés azonban ropant megtermékenyítően hatott a

barokk korszakkal foglalkozó művészettörténet-írásra, és gyors eredményekhez vezetett. Ahogy azt Galavics Géza a hazai barokk-kutatás utóbbi két évtizedéről adott „helyzetjelentésében” (Barokk művészettörténeti kutatások Magyarországon 1995 és 2012 között. *Ars Hungarica*, 29 [2013], 4. szám, 493–500. old.) nemrég kiemelte, az egyházi központokhoz (köztük a zárandokhelyekhez) kapcsolódó művészeti tevékenység vizsgálata napjaink magyar barokk-kutatásainak egyik legfontosabb irányává vált.

Serfőző Szabolcs munkája segítségével röviden bemutathatjuk a magyarországi barokk művészettörténeti kutatásának jelenleg nagy érdeklődést kiváltó területeit. A már említett, az egyházi központokhoz kapcsolódó egykori művészeti tevékenység mellett a főúri (képzőművészeti és építészeti) mecénatúra kutatása ma a barokk témájú művészettörténet „legelevenebb” és legproduktívabb ága. (A tanulmányok, tanulmánykötetek, kiállítási katalógusok, monográfiák sokaságában megkülönböztetett figyelmet élvez az Esterházy, Nádasdy, Batthyány és Erdődy családok műpártolásának bemutatása.) A „kegyúri kegyhely” Sasvár zárandoktemplomának kialakítása sem volna érthető az egyházi és világi főrendi támogatás és prog-

ramadás ismerete nélkül, ami jelentőségéhez mérten kiemelt szerepet kap Serfőző Szabolcs könyvében. A barokk építészettörténeti kutatás figyelme – nemcsak az elmúlt évtizedekben – több okból is elsősorban a XVIII. századra összpontosul. A könyv második nagyobb egysége (*A templom és a kolostor épülete*, 27–56. old.) nem hagy kétséget a szerző kiemelkedő építészettörténeti jártassága felől sem: Serfőző a sasvári templom több mint másfél évszázadra visszanyúló – elsősorban itáliai – mintáit, közép-európai és hazai párhuzamait felsorakoztatva, stílárís és eszmei kapcsolatát vizsgálva helyezi el az emlékegyüttest a „barokk építészet térképén”. A sasvári templom freskódíszje Jean-Joseph Chamant és Josef Ignaz Mildorfer mellett a térség egyik legjelentősebb festőegyénisége, Johann Lucas Kracker (és műhelye) műve. Kracker életművének monografikus feldolgozását Jávor Anna végezte el – *Johann Lucas Kracker. Egy késő barokk festő Közép-Európában* című könyvét (Enciklopédia, Bp., 2004.) Garas Klára recenziálta a *BUKSZ* 2005. nyári számában (171–174. old.). Egy-egy művész életműkorpuszának összeállítása általában egy-egy kutató életművét (de legalábbis a kutatói életmű leg hangsúlyosabb szeletét) is jelenti. Itt jegyezzük meg, hogy a korszak nagy hazai mecénásportréinak megrajzolásában („mecénás-monográfiák”) mára bevett gyakorlattá vált a különböző történeti diszciplínák művelőinek együttműködése, kutatási eredményeik „összehangolása”. Más megközelítést kíván a művészettörténet-írás napjainkban kedvelt műfaja, a műmonográfia. Jernyei Kiss János a váci székesegyház Maulbertsch-freskóinak a liturgikus térben betöltött szerepét elemezte kismonográfiájában (*Barokk mennyország. Vallásos képzelet és festett valóság: Maulbertsch freskói a váci székesegyházban*. Gondolat, Bp., 2009.). Serfőző Szabolcs könyvének a templombelső díszítésével foglalkozó részét olvasva, úgy tűnik, nem maradt hatás nélkül, hogy Serfőző és Jernyei Kiss vezető kutatói annak a projektnek, amely egy nagyobb közép-európai program keretében a térség barokk freskóműveinek katalógizálá-

sára, digitális adatbázisban való fel-
dolgozására szerveződött.

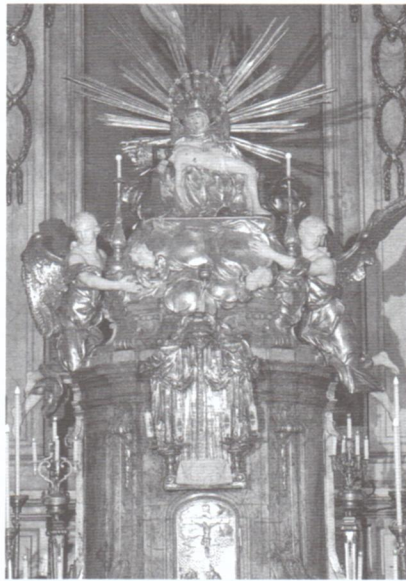
Serfőző könyve négy nagyobb egy-
ségre tagolódik. Címeik is – (*A kegy-
szobor és kultuszának kialakulása; A
templom és a kolostor épülete; A templom
belső dekorációja; A kegyyszobor
kultusza a 18. században és a kultusz
rétegei*) – jelzik, hogy e nagy fejezetek
megírása más-más művészettörté-
nési jártasságot, módszertani fel-
készültséget igényelt a szerzőtől.

A kultusz és az építészeti tér köz-
pontjában (azaz a templom szenté-
lyében) természetesen maga a kegy-
szobor áll. Nemcsak a „művészettörté-
nési illemnek”, hanem a szöveg logikájának is eleget téve kerül a kegyyszobor ikonográfiai típusának pontos meghatározása a munka elejére. A szerző jó érzékkel fordul a filológia mellett (és helyett) az ikonográfiahoz, amikor a szobor keletkezésének hozzávetőleges időpontját és kultusza kialakulásának körülményeit mutatja be. A kegyyszobor kultuszának kialakításában nem kis szerepe volt annak, hogy a kegyhelyekre mind az uralkodói udvar, mind a hazai felsőpapság mint a nehéz XVI. és XVII. századot követő rekatolizáció fontos eszközeire tekintett. Serfőző Szabolcs a sasvári szobor kultuszának ébresztését és a zarándokhely kiépítését a XVIII. századi katolikus restauráció – és a pálos rend újjáéledése – történeti folyamatába ágyazva mutatja be.

A templom és kolostor építéstörténetével és építészeti képével foglalkozó fejezet kétségkívül legnagyobb érdeme, hogy Voit Pál korábbi, stíluskritikai alapú attribúciós kísérletét megcáfolva, levéltári források segítségével tisztázza az építész kilétét, és a XVIII. századi építészeink sorába emeli a Voitnál még (csupán) építésvezetőként szereplő Vépi Máté pálos szerzetest. Az 1732 és 1736 között Rómában teológiai és építészeti tanulmányokat folytató Vépi későbbi hazai építészeti megoldásai, így a sasvári templom homlokzati képe, alaprajza, belső terének tagolása is a XVI. században gyökerező itáliai (elsősorban római) jezsuita építészeti mintából eredeztethetők.

A templom freskóinak attribúciója régóta foglalkoztatja a hazai és külföldi művészettörténészeket, és

minthogy a korszak és a térség legfelkészültebb művészei kezének azonosítása (volt) a tét, Serfőző a legújabb magyar, osztrák és szlovák szakirodalom eredményeit is szem előtt tartva, csaknem húsz oldalt szentel a három művészegyenység (Chamant, Mildorfer és Kracker) munkájának szétválasztására. A könyv egyik csúcspontja a kegyyszobrot krisztológiai kontextusba helyező mennyezetfreskók – egyenkénti és egységükben való – ikonográfiai elemzése, valamint a falképek programját megalkotó szellemi környezet bemutatása.

Öröm olvasni *A freskók recepciója* című, mindössze négyoldalas alfejezetet egyrészt azért, mert az egykori hazai szöveges forrásokban ritka a befogadói reflexiók kinyilvánítása. Másrészt, még ha a kutatónak kezébe akad is egy-egy kortárs képkommentár, a művészettörténészek csak a legritkább esetben vállalkoznak arra, hogy e forrásokat az egykori művészetelmélet összefüggésében elemezzék. Kár, hogy Serfőző Szabolcs nem von be a freskó vizsgálatába további, elméletileg megalapozott szempontot (művészettörténeti hermeneutika, recepcióesztétika), amelyek nem igénylik a képekről szóló – a képértelmezést gyakran korlátok közé szorító – szövegeket. A kompozíciók belső és egymás közti képi viszonyainak vizsgálatát csak az ábrázolások tanulmányozása tárhatja fel. Bár-

mennyire hiányzik is ez a hagyomány a magyar művészettörténet-írásból, ideje tudatosítanunk, hogy a képek képességükből fakadó értelemserkezetének megragadása is a művészettudomány feladata. Különösen fontos ez a sasvári zarándoktemplom freskóinak esetében, amelyek – a templomtérbe érkező zarándokok változó nézőpontjára szerkesztve, a késő barokk mennyezetfestészetre oly jellemző módon – a szövegekről is „leválva” (azaz nemcsak „szövegek képként” olvashatóan), „immanens kifejezőerejükkel” szólítják meg a befogadót. Az esztétikai alapú, a szemlélet aktusára támaszkodó értelmezés hidat ver az egykori és a mai befogadás között, ami kiváltképp fontos egy olyan élő kultuszhely esetében, mint amilyen a sasvári templom.

A munka negyedik, leghoszabb egységében Serfőző Szabolcs a szobrot övező kultusz materiális és immateriális megnyilvánulásait vizsgálja, amelyek a korszakban társadalmi csoportokként nagy eltéréseket mutattak; indokolt volt tehát a kultuszt az azt generáló és fenntartó társadalmi csoportok szerinti felosztásban vizsgálni (egyházi és világi nemesi-főúri támogatás, a szerzetesrendek aktivitása, a kultusz populáris [népi] rétege). Figyelemre méltó az az elemzés, amelyben Serfőző a sasvári kegyhelyet a Habsburg–Lotaringiai-ház (jelesül az uralkodópár, Mária Terézia és Ferenc István) személyes devóciójának egyik legfontosabb – a holicis *Lustschloss*-ban való tartózkodásokhoz kapcsolódó – szintereként mutatja be, és elkülöníti Sasvár szerepét a – Pozsonyhoz közeli – máriavölgyi kegyhelyétől, amely az uralkodóház „szakrális (máriánus) legitimitációjának színhelye” (111. old., kiemelés az eredetiben) volt a fiatalon elhunyt IV. Ferdinánd magyar királylyá koronázása óta. A sasvári mellékoltárok donátorai – a XVII. századi lorettomi és mariazelli (főúri) kápolnaalapításokkal ellentétben – már kivétel nélkül köznemesek. Sasvár azon fontos váltás felismerésének és leírásának „laboratóriumává” válik, amelynek eredményeként az arisztokrácia (kápolnaalapító) patrónusi szerepét a XVIII. századra a köznemesség vette át. A kegyyszobor kul-

tuszan:
játstot
a szob
miráku
nyomt
elhelye
ún. tra
esemen
rekben
transzl
diszén
bolcs j
barokk
közi ku

A ki
túrabei
fejezet
tel fogl
kapcsó
na Gál
Éva m
Bücsüj
szágon
Akadér
– Barn
A magy
néprajz
1994.;
Népi t
17–18.
közveti
tusztá
elsterj
kvantit
lapítás
század
szági
egyará
közeli
sek. A
a kegy
fakadó
minteg
rák ter
elsterj
ba ve
emléke
szobor
rok, sz
változa
hoz fű
főző S
A 2
értekez
tett köi
barokk
számár
súlyoz
net-ír

gyomány t-írásból, a képek lemszer- a művé- ilönösen oktemp- nyek – ándokok esztve, a stészetre vegekről „szöveg- manens meg a ilapú, a ó érte- és a mai épp fon- ly eseté- mplom. eghosz- zabolcs aterialis nulásait ban tár- eltéré- tehát a fenntar- inti fel- és világi erzetes- populá- e méltó rfőző a g-Lota- odópár, án) sze- gfonto- an való – szin- tülöníti z köze- , amely rianus) 1. old., fiatalon király- mellék- századi kápol- – már Sasvár nek és ' válik, arisz- rónusi közne- or kul-

tusának elterjesztésében a pálosok játszották a legnagyobb szerepet: a szobor csodatevő erejét igazoló mirákulumoskönyveket négy nyelven nyomtatták ki; a kegykép ünnepélyes elhelyezése a templom főoltárán, az ún. transláció (1762. augusztus 15.) események leírása korabeli sajtóhi- resekben, kiadványokban szerepelt. A transláció ünnepségének és efemer díszének elemzésével Serfőző Szabolcs jelentős adalékokkal szolgál a barokk ceremóniák hazai és nemzet- közti kutatásai számára.

A kultusz terjedését és a népi kul- túrában való elterjedtségét bemutató fejezet a barokk kori kultusztörténet- tel foglalkozó kutatási eredményekhez kapcsolódik, mindenekelőtt Bar- na Gábor, Tüskés Gábor és Knapp Éva munkáihoz (vö. Tüskés Gábor: *Búcsújárás a barokk kori Magyaror- szágon a mirákulumirodalom tükrében*. Akadémiai, Bp., 1993.; Bálint Sándor – Barna Gábor: *Búcsújáró magyarok. A magyarországi búcsújárás története és néprajza*. Szent István Társulat, Bp., 1994.; Tüskés Gábor – Knapp Éva: *Népi vallásosság Magyarországon a 17–18. században. Források, formák, közvetítők*. Osiris, Bp., 2001.). A kul- tusz társadalmi, etnikai és földrajzi elterjedtségére vonatkozó források kvantitatív elemzése fontos megál- lapításokhoz vezet: Sasvár a XVIII. század leglátogatottabb magyaror- szági zarándokhelye volt, amelyet egyaránt felkerestek jobbágyok, a közeli városok polgárai és közneme- sek. A zarándokok etnikai összetétele a kegyhely földrajzi elhelyezkedéséből fakadóan meglehetősen sokszínű volt, mintegy 50 százalékuk morva és osztrák területekről érkezett. A kultusz elterjedtségének kutatásakor számba veendő források a kultusz tárgyi emlékei is (filiációk, oltárok a kegy- szobor másolatával, út menti szob- rok, szentképek). Emé nagy műfaji változatosságot mutató emléktanyag- hoz fűződő vizsgálatokkal zárul Serfőző Szabolcs könyve.

A 2007-ben megvédett doktori értekezéséből (immár két éve) szüle- tett könyv több okból is fontos a hazai barokk művészettörténeti kutatások számára. Nagy erénye, hogy kiegyen- súlyozottan ötvözi a művészettörté- net-írás hagyományos műfajait az új

(értsd: etnográfus-művészettörté- néész) szemlélet metodikai elveivel. Elsősorban a néprajz és az irodal-omtörténet vizsgálati szempontja- inak bevonásával nemcsak tágítja a „kutatási felületet”, hanem a korábbi, kimondottan művészettörténeti mód- szerű vizsgálatok eredményeit is felül- bírálhatja.

Végül említsük meg a Néprajzi Múzeum Serfőző Szabolcs Sasvár- kutatásai által ösztönzött kiállítását, amelyet Sedlmayr Krisztina rende- zett *Emlék Sasvárról: Pieták síkban és térben* címmel (2013. szeptember

21. – 2014. február 24.). A „sasvári Pietákból”, a kegyiszobor XIX–XX. századi, színesre festett, kicsiny máso- lataiból huszonegy darabot már régóta őriz a Néprajzi Múzeum. Egy részük – a sasvári kegyiszobrot ábrázoló üveg- és tükörképekkel, festett bokályokkal együtt – most került először a nagy- közönség elé. E kamaratárlat létrejöt- tében ugyanúgy, mint a bevezetőben megidézett Mariazell-kiállítás kon- cepciójában, vezető szerepet játszott a *művészettörténet*. A kultusz helyek épített örökségét és képzőművésze- ti emlékeit vizsgáló művészettörté- nések ösztönző erejű munkájukkal hálásan viszonzózzák a rokon tudomá- nyoktól nyert inspirációt.

Néhány igazoltan hiányzó kivételé- vel mindenki, aki a barokk művészet kutatásának „életmódját” választotta, ott volt 2014. május 6-án este a Nyitott Műhelyben a BUKSZ által rendezett pódiumbeszélgetésen – ki a beszélgetőasztal körül (emelvény nem volt), ki a nézők soraiban. Eljöt- tek azok is, akik szívügyüknek tekin- tik, hogy ne szakadhasson meg egy olyan tudományos hagyomány, ame- lyet Magyarországon Schoen Arnold, Kapossy János és Pigler Andor élet- műve indított el, majd Aggházy Máriaé, Garas Kláráé és Voit Pálé folytatott.

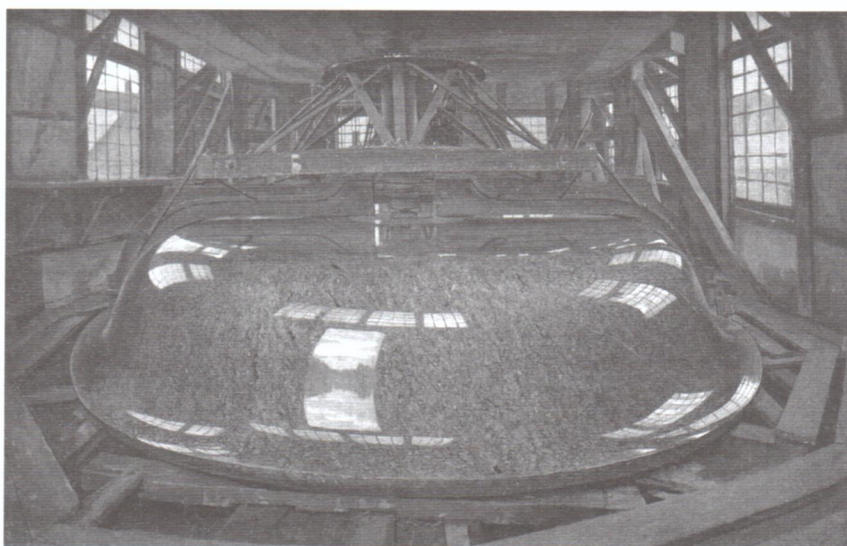
A beszélgetésnek a szervezők által választott címe – *A barokk éleszté- se* – az este megfelelő hívószavának (hívószókapcsolatának) bizonyult. Értelme ugyanis nemcsak az, amit elsőre sugall. Mint azt a beszélge- tésben résztvevők (Jávora Anna, Kiss Erika, Serfőző Szabolcs és Szilágyi András) is világossá tették, a barokk kutatása ma is intenzíven folyik hazánkban. A cím – nyilvánvalóan – nem a stílus gyakorlati életre kelté- sére utal. Más értelemben azonban igenis szükség van a *barokk éleszté- sére*: mindenekelőtt – a tudományos igényeknek is megfelelően – a többi művészettörténeti korszakhoz mér- ten egyenrangú figyelemre, s noha ez elvben réges-rég így van, valljuk be, néha még (nemcsak a hazai) – korlá- tozott látókörű – tudományos körök is idegenkednek a *barokktól*.

A beszélgetést vezető Széphelyi F. György néhány évvel ezelőtti dokto- ri védésén opponenseinek adott – a jelenlévők számára bizonyosan emlé- kezetes – válaszelőadásában „kimerít- ően” bemutatta – többek között – azt a tudománytörténeti fordulópontot (a stílustörténeti paradigma születé- si fázisát), amely a barokkot tovább- ra is a reneszánszsal szembeállítva, de azt már nem az utóbbi „nyelv elva- dult dialektusának”, hanem önálló, értékekkel felruházott stílusnak tekin- tette. A barokk „élővé tétele” volt Széphelyi – egyik – küldetése egyete- mi tanári pályáján is: ki ne emlékez- ne évfolyamtársaim közül Donnerről vagy (Johann Bernard és Joseph Emanuel) Fischer von Erlachról tar- tott előadásaira? Széphelyi egyike volt azon tanárainknak, akik elkötelezett

hívei voltak a „műközpontú” művészettörténet-oktatásnak. Szípkázó – néha több tízperces vagy akár egy előadás idejét felölelő – eszmefuttató-sok ötlenek emlékezetembe Széphelyi propedeutika-óráiból Antonius Pius és Faustina apoteózisáról (relief a császár oszlopának talapzatán), Giotto egy assisi freskójáról, a *Grecciói karácsonyról*, vagy Joseph Beuys *I like America and America likes me* című performanszáról.

Széphelyi halála után néhány nappal Berlinbe utaztam. A megérkezésem délutánján egykori művészettörténet szakos barátaimmal a belvárosban sétáltunk. A Lustgartenhez érve, amikor megláttuk az Altes Museum előtt üresen ásitózó kömedencét, a Granitschalét, csendben egymásra néztünk. A következő pillanatban aztán kiderült, hogy mindannyiunknak Széphelyi fantasztikus előadása jutott eszébe Johann Erdmann Hummelnek a felállításra váró, tetejére fordított Granitschalét ábrázoló festményéről (1831) – ugyan-

csak a már említett órák egyikéről. (Néhány nappal később aztán az Alte Nationalgalerie-ben szembe jött velünk az – egyébként meglepően kis méretű – zseniális kép.) Az Altes Museum lépcsőjéről fotókat készítettem a Granitschaléről, majd a háttérben emelkedő építkezési daruk „ligetéről”. Berlin belvárosában újjáépítik a város

J. E. Hummel:
A gránittal a csiszológépben
(1831)

barokk kastélyát – a kultúra, a művészet és a tudomány új központja lesz a Schloss Berlin „köpenyébe” bújtatott Humboldt-Forum.

UGRY BÁLINT